

Tarihî Türk Âbidelerinin tāmiri ve ihyası

ALBERT GABRIEL
Fransız Arkeoloji Enstitüsü Direktörü

Şark Arkeolojisini tedkik eden kitablara birinde Selçuk san'atına tahsis edilmiş fassillara şöylece gözgezdirmek, Selçuk san'atının İran san'atının bir nevi devamı sayıldığını anlamağa kifayet eder. Selçuk san'ati üzerinde alekser ancak Irak, Suriye veya Ermenistanın tâli nüfuz ve tesirleri kabul olunur, yani bütün komşu milletlerin adları, Türkler kale alınmamak şartıyla zikredilir. Şüphe yok ki daha yeni etüdler, herşeyi bu kadar basit gören bir tarzı müşahedeyi biraz değiştirmiştir. Fakat henüz Selçuk mimarisinin kıymeti, mânası ve tarihî rolü vuzuh ve katıyetle asla tesbit olunamamıştır.

Bu derecede garib bir tezin vücut buluşunu ve devam edişini isbat edebilecek olan sebebler, Rum Sultanlığı mimarisi hakkında şimdiye kadar hemen tamamen cahil bulunmuş olmamızla kabili izahtr. Şüphe yok ki, F. S a r r e 'nin mesaisi bize Konya ile civarını tanıtmış ve kendisinin neşrelediği vesaik birçok Garbliler için hakikaten yeni bir âlemi öğrenmek olmuştur. Lâkin Konya, Sultanhan ve Karaman, ortada mevcut meseleye aîd birtakım parçalar mahiyetindedirler. Malûmdur ki, payitaht bulunan Konyadan başka, Selçuk Krallığı on ikinci ve on üçüncü asırlarda birçok mühim şehirlere malik olmuştur, ve zaten arazinin S u l t a n K e y h ü s r e v 'in oğulları arasında taksiminden sonra bu şehirler de birer payitaht olmuşlardır. Kayserinin, Sivasın, Amasyanın, Tokatın, Erzurumun ve Niğdenin adlarını telâffuz etmek, camilere, medreselere, surlara, saraylara, ticarî veya sınaî merkezlere malik bulunmuş canlı ve zengin şehirlerin mazisini hatırlayıp anmak demektir. Diğer taraftan, Selçuk Sultanlarının tamamıyla hüküm sürdüğü arazi ile hemhudud yerlerde Selçuklularla karabeti olan başka hükümdar sülâlelerine ait bulunmakta idi. Ve bu hânedanın ba-

zıları pek parlak bir tarihe malik idiler. Misal olarak, Mardinde, Diyarbakırda, Hasan Keyf'te, Şimalî Irak memleketlerinde birçok asırlar hemen mutlak bir muhtariyete malik olmuş bulunan A r t k o ğ u l l a r 'ını gösterebiliriz. Yani, Kurunu vustada Yakın Şarkta büyük bir kısmı Şark siyaset dünyasının birinci derecede bir rol oynamış olan Türkler tarafından meskûn bulunmuş ve idare edilmiştir. Bu Türklerin, inşası hususunda hiç bir şekil ve surette müessir olmaksızın birtakım muhteşem âbidelerin vücut bulmasını seyrettikleri veya bunların inşasını emrettikleri gibi bir garib fikir nasıl vücut bulmuştur? Bu kadar kuvvetli ırk kümelerinin her türlü san'at hissinden mahrum bulduklarını ve san'at halketmek sahasında ecnebi ırklara âdeta esir kaldıklarını mantıkan kabul etmeğe imkân var mıdır? Modern tenkidin tetkikile eski hükümleri tadil ve tashih ettiği birçok tarih noktalarında olduğu gibi, bu noktada da vâkıfaların objektif ve bitaraf bir tahlili hakikati zahmetsizce vaziyete hâkim kılabilir.

Ortaçağda Anadolu yarımadasını ilk istilâ eden ırklar, sukut etmiş ve harab olmuş bir memleket bulurlar. Eski Yunan veya Bizans şehirlerinin yerinde tamamiyle yeni karakterde âbideler ve eserler vücade getirirler. Bu hususta tarih bize pek az malûmat vermekle beraber unsur ve imkânları esaslı tetkikler yapılmadan verilmiş hükümleri terketmeğe, bu pek hissetle verdiği şeyler de bizi mecbur bırakmaktadır. Krallığın nasıl teşekkül etmiş ve nizamını bulmuş olduğunu, ticarî, sınaî ve kültürel hayatının tam şekillerini nasıl aldığı ve zenginleştiğini gösteren bir tarih sentezini vücade getirmek, bugünkü tarih âlimleri arasında en vukufularından birinin, F u a d K ö p r ü l ü 'nün eseri liyakati ve muffakiyetidir. F u a d K ö p r ü l ü tarafından Sorbon'da verilen hakikaten kıy-

metli ve cidden yüksek konferanslarda bulunmuş olmak haysiyetile, Ortaçağ tarihine aid en çetin meselelerden birinin vazih olduğu kadar kat'i ve kat'i olduğu derecede mutedil bir şekilde teşrihinin hüsnü niyet sahibi Garp âlimlerince ne kadar büyük bir ehemmiyet iktisab eylediğini reyülâyn gördüm. Bu suretle, bu konferanslar bir taraftan mantuk ve bir taraftan modern tenkid şartları dahilinde hakikaten ilmi bir şekilde yapılmış tarihi tetkikat, anasırı meşkûk vesikalardan alınan sunî binayı temellerine kadar sarsmağa kifayet ediyordu. Fakat şiradiye kadar esaslı tetkiklere hiç girişmeden kabul edilivermiş bir tezdin tamamıyla ayrı olan bu tezi takviye etmek ve daha da sağlam esaslara istinad ettirmek için, âbidelerin kendilerini de tedkik etmek mümkün ve kâfidir.

On birinci asırdan on dördüncü asra kadar Türk camii, kendine mahsus evsaf ve şeraite maliktir. Muayyen bir iklim'e göre vücade getirilmiş, memleket malzemesiyle bina olunmuştur. Muayyen ihtiyaçlara cevap verir, muadili hiç bir tarafta görülmeyen bir plân dahilinde tesbit edilmesi kabildir. Cami için mevzuu bahsolan şey medrese, imaret, hastahane, Anadolunun tam nümunelerini muhafaza ettiği bütün müesseseler için de aynıyle variddir. Ve bunlar arasında, kervan yolları boyunca sıralanan cesim hanlar gibi içtimai bir karakter taşıyan büyük eserleri unutmamak icab eder. Bu kadar cesim olmak şartıyla şekil ve manzarada san'at icablarına bu derecede malikiyet bakımından, Şark dünyasında bu eserlerin muadillerini bulmak imkânı yoktur. Bu kervansaraylar, kuleleri bulunan dış duvarlariyle, bir âbide manzarası arzeden cesim kapılariyle, türlü şekil ve büyüklükte kubbeleri bulunan azim divanhaneleriyle, avlular ortasında bina edilerek akşamları namaz kılmak için toplanmış müminlerle dolan lâtif camileriyle her konak yerinde, bir kudret ve ihtişam yükselmektedir. Diğer taraftan, on ikinci veya on üçüncü asırdan da bize hem aynı faydeli gayeleri güden, hem de aynı san'at mefhumlarına cevap veren san'at eserleri intikal eylemiştir. Artuk sülâlesine mensub bir hükümdar tarafından vücade getirilmiş olup bu defa tamir edilerek âdeti yepyeni bir manzara arzeden Batımsu köprüsünün yanında Diçle üzerinde Hasankeyf

önünde yapılmış olan köprü'nün muhteşem harabeleri, bu parlak devredeki mimari mefhumlarının kudret ve haşmetine şahiddir.

Anadolu âbidelerinin tetkiinin içtimai tarih bakımından haiz olduğu ehemmiyet, bu kısa teşrihle de derhal görülür. Bu eserler, bizatihi malik buldukları san'at kıymetinden ayrı olarak, fevkalâde mükemmelleştirilmiş bir idari teşkilâta, bir nizam ve intizam mefhumuna, ticarî ve sınaî mübadeleleri teshil arzusuna şahadet etmektedirler. Ve mademki on ikinci asırla on üçüncü asrın büyük bir kısmında, ve gayrikabili itiraf bir şekilde olmak üzere bu memleketin gerek hâkimleri ve gerek nüfusu Türktü, bize kadar gelen ve esasen de onların isimlerini taşıyan serleri vücade getirmiş olmayı başkalarına mal etmek için hiç bir sebep mevcut değildir.

Birtakım taşların üzerinde filân mimarın Tebrizden, bir diğerinin Ahlattan geldiğinin, bir diğerinin de bir Acem ismi taşıdığı yazılı bulunduğunu biliyorum. Fakat unutmayalım ki, bu kabil ırk malûmatı hiç bir zaman bir ırk veya devletin nüfuzu kat'isini gösteren şeyler değildir ve esasen de bu ırk ve devlet mefhumlarının Ortaçağdaki mânâsı onlara bu modern çağlarda verdiğimiz mânâdan tamamıyla farklıdır. Bâhusus bütün Yakın Şarktaki inşaatın dinî mahiyetini, üstad, zanaatkâr, veya aşağı amelenin tekerrür eden seyahatlerini de unutmamalıyız. Esasen, şimdi zikrettiğimiz şekildeki imzalar yanında, mimarın Konya veya zîmirli olduğunu gösteren imzalar, yahud da mimar eserin bulunduğu yerden olduğu için nereli olduğu zikir bile edilmeyenler vardır ve ekseriyet te bunlardadır. Türklerle meskûn olub Türkler tarafından idare edilen bu memleketin, ancak Türk inşaatçılar kullanması, mantığın istilzam ettiği bir keyfiyetti. Selçukîlerin mimarisi hakikatte bir Türk mimarisi-dir.

Fakat bu sahayı daha ziyade teşrih eden İslâm san'atının doğuşuna ve inkişafına aid şartların yeni baştan ve temelinden tetkiki istenirse, bu san'at üzerindeki tesir ve nüfuzlar hakkında Türk tesiri asla kale alınmak şartıyla verilmiş hükümlerin de yeni baştan tetkiki icab edecektir. Ve belki de kurduğumuz nazariyelerde görülen zaafın, kudret-

sizliğin sebebi, bu garib noksandan, yani Türk nüfuzunu hesaba katmayıştığımızdan ileri gelmektedir. Akdeniz kıyılarındaki arazinin ekserisinde İslâm dünyası Helen ve Bizans dünyasının yerini alır ve adma İslâm san'ati denen san'at hakkında yapılacak hiç bir izahın Yunan san'atını, bu canlı substratum'unu ihmal edemeyeceği şüphesizdir. Fakat Yunan san'ati tam ve mükemmel bir izaha imkân vermemektedir. Suriye, İran ve Irak nüfuzları da bu imkânı vermiyorlar. Söylenilebilecek birşey varsa o da, İslâm san'atinin, dekoratif şekillerile, ifade vasıtaları ile, umumî estetiği ile yeni bir san'at olduğu keyfiyettir. Metinleri ezip bozabilir, kıvrıp sıkıştırabilirsiniz, tarihleri karıştırabilir, tezyinî inkişaf hakkında sentezlere teşebbüs edebilir, o vakte kadar muzaffer Helenizm tarafından tevkif edilen çok eski üdretleri işe müdahale ettirebilirsiniz, fakat bütün bu şeyler esas keyfiyeti izah hususunda, yeni san'atin cazbesi altında bulunan ve Yunan an'anelerinin bir zeylini teşkil eden san'atin yerine geçmesini izah hususunda, kâfi gelmeyecektir. Bu yeni vâkıa, ancak Türk ve onun getirdiği şeyler olabilir. Selçuk mimarisine esas vasıflarını temin eden unsurları burada tafsilâtiyle izah edemem. Misal olarak biri âbidelerin binası, diğeri tezyinî dekorasyon sahasında iki mânîdar formül intihab ve izah etmekle ihtifa edeceğim.

Coğrafyanın san'at müverrihleri tarafından bilinmesi lâzımdır. Orta Asyadan Akdeniz kıyılarına kadar, Türk kollarından son gelenlerin muhaceret hareketlerini harita üzerinde tedkik ederken, bunların yolları üzerinde bırakırları eserler görülecektir. Bu şahadetlerin en fazla ifade taşıyanları; Azerbaycandan, Iraktan ve Orta Anadolu'dan geçmek üzere Efganistandan Ege denizine kadar giden mezar kümbedleridir ki, yeni bir estetiğin muhakkak ve münakaşası gayrikabil tezahürlerini teşkil ederler. Selçuk mimarisi bize başlarında yüksek ve mahrutî çatılar taşıyan üstüvanevî veya çok cebbeli mezar âbidelerinden başka birşey vermeseydi, bu eserler üzerinde Türklerin imzaları görülmedikçe birer muamma mahiyetini muhafaza edeceklerdi. Göçebe çadırlarına aid manzarayı taş veya tuğlada ifade eden bu şekiller, hem

hususî bir mimarî ruh ve zihniyeti ifade etmekte, hem de şehirlî olmuş göçebelerin yeni teşkilâtını göstermektedir. Ve asırlarca müddet baki kalacak olan bu hakikî ana tip, cidden yeni bir mahiyeti haizdir. Türklerin sakin bulmuş veya idare eylemiş oldukları memleketlerde fevkalâde kesir nümuneleri vardır.

Bunların manzaralarındaki kuvvetli tesir ve sade hatlarının kat'i serahati, Akdenizle alâkadar olmayan bir estetiğe cevap vermektedir. Bunun tamamıyla aynı bir hüküm de Telvinatın çok renkli manzarasından alınmaktadır. Onlarda bina unsurları birbirine bağlanan hendese şekilleri halinde, bir sathı mücavir satha rabt için fazla bir gayret sarfetmeden teşkil edildiği gibi, çini mozayikleri de, başka şekilde renk intikallerine ve birbirine karışıp kudretlerini kaybeden renklere alışkın temasakere ilkönce şaşırtıp bir hüküm verdiremeyen bir âhenk içinde, siyah, mavi, yeşil, beyaz gibi kat'i renkleri yanyana göstermektedir. Bu hal şunu isbat eder ki bu sahada da Türklere orijinal tezyin formülleri borçluyuz, ve keyfiyet, onların ve halı san'atlarında da kendisini gösteren hususî bir dekor ve renk anlayışına bir tezahürü mahiyetini haizdir.

Osmanlı âbidelerinin de bazı esas tiplerini alacakları işbu Selçuk âbidelerinin ana hatları işte bunlardır. Böyle bir mirasın ehemmiyet ve mânasını, halis san'at kıymetini, tazammun eylediği derslerin zenginlik ve tennevüünü kimse red ve nukâr etmeyecektir. Buna mukabil de, bu âbidelerin bize ne elîm bir vaziyette intikal ettikleri bahsinde ahü vah etmek âdeti bir klişe mahiyeti almıştır. Bu satırları yazarken yeni vâkıalar keşfetmek iddiasında değilim ve hükûmeti merkeziyenin himmet ve gayretini çok yakından takip ettiğim için onu bu hususta ihmal ile de itham edemem. Türk âbidelerinin tammî keyfiyetinin çoktanberi düşünülmüş olduğunu biliyorum ve yapılmış işlerin mîkdar ve ehemmiyetine de vâkıfım. Fakat ciddi bir gayret ve muhtelif makamlar tarafından tekdire pek lâ-yik arzular gördüğüm içindir ki, hakikî bir tarîhî âbideleri hüsnü muhafaza teşkilâtı vücade getirmek hususunda nazif ve hâkim olması icab eden bazı metodları terfihle cesaret ediyorum.

Yapılması elzem olan ilk iş, tam bir cetvelin vücade getirilmesi ve cetvelde âbidelerin sade isimlerinin, tarihlerinin, san'at ve y: tarihi değerlerinin değil, aynı zamanda bugünkü vaziyetlerinin de yazılı bulunmasıdır. Böyle bir cetvel, hiç değilse kısmen vücade getirilmiştir. Zira Ankarada Antikitelev İdaresinde mühim bir fiş kolleksiyonu mevcut olup sarih bazı malûmatı ve birtakım fotoğrafları muhtevidir ve metodik bir çalışma için ilk elzem anasırı temin etmektedir. Esasen de şayanı teessüf ifratlara varmamak ve muhafazaya değen âbidelerin tam ve mükemmel bir surette hüsnü muhafazaları namına birtakım tasannulara kapılınamak ve düşmemek lâzımdır. Bir kere mazinin bize bırakmış olduğu herşeyin aynı dikkat ve alâkaya lâyık olduğunu zannetmemelidir. Bazan öyle âbideler vardır ki, hakikaten eski tarihlere mensub bulunmakla beraber ya zamanın fazla tahribatına duçar oldukları, ya çok âdi bir plân dahilinde vücade getirildikleri, yahud da değersiz malzeme ile bina oldukları cihetle, pek büyük bir arkeoloji kıymeti arzetmezler. Bu takdirde ortadan kalkmaları hakiki bir ziyarı mucib olmaz, halbuki tamirleri, kıymetleriyle gayri mütenasib himmetleri ve sermayeyi istilzam ettirecektir. Bu nokta üzerinde ne kadar ısrar edilse azdır. Tarihi âbidelerin isabetli intihablarla hüsnü muhafazaları keyfiyetini en fazla tehdit edebilecek olan tehlike, devletin mürakabe ve siyasetini kat'i surette ortadan kalkmağa namzed bulunmuş yığınlarla esere tahsis etmek olur. Bu kabil eserlerin harita ve plânları yapılmış, fotoğrafları alınmış, müzelerde bunların mühim bazı kısımları muhafaza olunsun, işte devletin rolü bu kadarda kalmalıdır. Daha fazlasını istemek, esasa sabırlı ve devamlı gayret ve himmetler isteyen metodik ve makul bir işin zararına olarak devleti tamamiyle lüzumsuz mükellefiyetler altında bırakmak olur. Binaenaleyh, mazinin en ehemmiyetsiz yadigarlarını muhafaza namına, bütçeleri lüzumsuz masraflarla ağırlaştırdığı gibi devlet makamâtını şehirlerin modern inkişaflarını, lüzumlu belediye mesaisini de mükülata uğratacak bir arkeoloji manyaklığından ve taabbüdünden tevakki lâzımdır. Umarım ki, işin alabileceği bu şekil ve mahiyet düşünceleri davet edecektir. Ve vaziyeti bu

şekilde mütalea edişim, için kolayına gitmek arzusundan mütevellid bulunmadığı da teslim edilecektir. Fakat herşeyde ve her hususta imkânlar dahilinde kalmak lâzımdır.

Bu nokta böylece tesbit edildikten sonra tarihi âbideler teşkilâtının vazifelerinin nasıl tesbiti icab ettiğini, bu vazifelerin nasıl ifa edileceğini, velhasıl merkezi makamâtın nasıl direktifler vermesi icab ettiğini, aynı zamanda da mimar ve amele icra unsurlarının nasıl yetiştirilmiş olmaları icab edeceğini görelim.

Tarihi âbidelerin hüsnü muhafazası ile muvazzaf teşkilâtın Garb memleketlerinde ihdası oldukça yenidir. Abidelerin hüsnü muhafazası meselesi sarih ve vazih bir şekilde olarak ancak on dokuzuncu asır bidayetinde kendisini göstermiş, ve bu sahada gittikçe kemal bulan ilmi bir düşünüş ve hareket ancak 1850 den sonra başlamıştır.

Bir grup veya bir komisyonun yardımı ile hareket etmesi icab eden devletin rolü, umumî bir program tanzimine münhasır kalmalıdır. Bu muayyen faslın emrine ne miktar bir meblâğ tahsisi icab ettiğini her sene tesbiti alâkadar vekâlete aiddir, ve servislerinden aldığı raporlarla mimarlar tarafından verilecek projelere nazaran bu kredilerin hangi işlere tahsis edileceğini o tayin eder. Yani verilen her emir sarih ve vazih olur, kredi tesbit edilmiştir ve hükümet işi tatbikle mükellef teknisyenin faaliyeti önünde artık bir müddet hiç bir müdahalede bulunmaz. Yani teknisyenin kendisine gösterilecek emniyete her itibarla lâyık bulunması, deruhde ettiği vazifenin taleb ettiği malûmat ve evsafı mahsusaya malik olması icab eder.

Tabiidir ki bu vazife ile tavzif edilecek kimsenin haiz olacağı evsaf ve malik bulunacağı bilgiler, Ortaçağa aid vesaikde ismi geçen büyük ustaların evsaf ve malûmatı değildir. Bunun böyle olmasının başlıca sebebi de, aksi takdirde vücade getirilecek eserlerin sun'i olacağı keyfiyeti ve bahusus yirminci asırda bir tamir şantiyesini idare eden kimsene tevdi edilen rolün Ortaçağ âbidesini vücade getiren adama verilmiş rolden farklı bulunduğudur. Maamafih şayed nazari ve teknik malûmatını bazı noktalarda tevsi ve tamik eylememişse, mektebde yetiştirildiği şekilde yetmiş modern bir mimar kendisine

tevdî edilecek böyle bir vazifeyi güç deruh-te ve ifa edebilir.

Sarih ve açık hatları ve satırlarının gıplaklığıyla simanarme inşaatı ressamın rolünü gayetle tahdid etmekte ve hiç değilse bu rolü - tabii mimarının sadeleştiği gibi - pek ziyade sadeleştirmektedir. Buna mukabil dekorunun zenginliğiyle, dış yuvaları, küçük sütunları ve nakışlı başlıklarile, kornişlerinin tezyinatı ve çerçevelerindeki mazgalların arabesklelerle bir Selçuk kapısı tasavvur ediniz. Bütün bu unsurlara kesbi vukuf, bugünkü inşaatçıların sahib bulunmadıkları bir ressam san'atı, tersimde bir azamî dikkat ve isabet ister, ve bugünküler buna sahip bulunmamakla beraber, bu resim fennî mazi âbidelerine aid her etüd için bir esas ve temel mahiyetindedir. Bu elzem istinadgâhtan mahrum olan mimar teklik ettiği âbide hakkında ancak sathî malûmata malik olacak, onun esas ve teşkilâtına aid evsafa nüfuz edilemeyecektir.

Diğer taraftan, bir âbide ve eseri tamirle tavzif edilmiş olan kimsenin bu eserin tasavvur ve bina edilmiş olduğu devrin tarihi hakkında sahibi malûmat bulunmaması nasıl tasavvur edilebilir? Bir mimarî teknisyenin ihtisas sahibi bir müverrihin malik bulunduğu malûmatın istenemeyeceğini kabul ve teslim ederim. Bu, gayri mümkün istemek olur. Fakat hiç olmazsa bir devrin seyir ve âhengini kavramış, o devrin evsafı asliyesini temin etmiş olan büyük tarih vak'alarının teselsülünü hissedip anlamış olmalı, o devrin siyasi tarih hakkındaki tetkiklerini de vakayii asliyeye münhasır kılarak dikkatini bilhassa içtimai ve iktisadi hayat şartları hakkındaki bütün bilebildiğimiz şeyler üstünde teksif eylemiş bulunmalıdır. Hülâsa ederek söyleyelim ki: Teknisyenin bu tarihî kültürünün esas gayesi, mimarî eserlerini muayene ile tavzif edileceği devri imkân dahilinde yeniden yaşayabilmek için hiç bir noktayı ihmal eylememektir. Hedefi bu hususta da açacak taleplerden çekinilmeli, teknisyen karışık birtakım şeyleri hakikî hiç bir faide temin edilemeyecek bir şekli nazarîde tetkik ve tamika mecbur bırakılmamalıdır. Bilhassa ve bilhassa müşahhas malûmat isteyen vazifeler için tamamıyla kitabî mahiyette kalmış hüviyet ve kabiliyetlerden artık her tarafta

bıklığa başlanmıştır. Montaigne'in şu çok isabetli nazariyesini herşeyden ve yerden ziyade meselede tatbik etmek doğru olur. «Pek dolu bir kafadan ziyade iyi işleyebilen bir kafa» yani ilmî ve fennî bir tamirin idaresini tamamen deruhde eylemeğe muktedir hakiki şeylerin evsafı asliyesi onlarda vazih ve sağlam bilgilerin, resim sahasında tam bir iktidarın ve tarihî devreleri anlayıp hissetme kabiliyetinin mevcut bulunmasıdır.

İlim ve fenne uygun tamir tabiri kimseyi endişeye sevketmesin. Kendiisne bir tamir ve ihya işinin tevdî edileceği kimsenin san'at duygusundan mahrum bulunması hiç bir zaman teviz ve kabul olunamaz. O kimsede san'at duygusu da, hem de bariz ve mutlak bir şekilde mevcut olacaktır. Hattâ denebilir ki, kusursuz bir tamir ve ihya, ilmî bilgiler kadar san'at hissi ister. Münasib ve muvafık hadde kalmak, müdahaleyi tahdid eylemek, tarihî hakikate karşı tam bir hürmet eseri olduğu kadar da san'at ve zevkin müntehasrı tazammun eder. Ortaçağ Fransız eserlerinin büyük tamircisi ve canlandırıcısı olan V i o l e t - l e - D u c ' ün teknisyen, ressam ve arkeolog sıfatiyle çok kıymetli bulunduğu şöreteli istikbalde de muhafaza edeceğini daima düşünmüş müdür. Fakat o, tam mânasile bir artist değildi ve en ağır hatâları zevke aid hatâlardır. Mutlaka tevakkî edilmesi icab eden şeyleri kendisinin verdiği misallerden de öğrenerek isteriz ki, mazi eseri karşısında şahsî düşünce hiç bir zaman mazideki üstadların düşüncesine ikame edilmesin. Hakikati tamir ve ihya, kat'i kanaatler hududu aşılardan yapılmış olandır.

Fakat, tarihî âbidelerle meşgul mimar, tamir edeceği âbidenin tekniğini kavramak için ne kadar sarfı zihin ve gayret ederse az değildir ve bu hususta hiç bir ihmal teviz olunamaz. Tamir olunmuş bir eseri ziyaret ederek elde edilmiş olan muvaffakiyetli neticeyi münevver bir amatör sıfatiyle alkışlayanlar, elde edilmiş neticenin ne kadar malûmatı, isabetli ihtiyatları ve dikkatli gayretleri istilzam eylemiş bulunduğunu tasavvur edemezler. Bir duvarı tahkim etmek, bir kubbeyi yeniden kurmak, harab olmuş bazı temelleri yeniden vücade getirmek, ihtisas sahibi bulunmayanlar bu işleri kolay birşey sanırlar. Bu zan ve hüküm büyük bir hatâdır,

çünkü bu söylediğimiz işler yapılırken eserin evsafı mahsusasını ve hüviyeti zatiyesini muhafaza etmek icab eder. Hile yapılmıyacak, sahte taklidler irtikâp edilmeyecektir. Tamir edilmiş aksama tamamen eski mahiyeti vermeğe çalışan sahtekörana mesai kadar muntaka ve zevki selime muhalif şey olmaz. Tamir eseri zahir ve âşikâr kalsın ve bunun sert ve umumî âhenge aykırı kısımlarını ortadan kaldırmak keyfiyeti zamana bırakılsın. Hülâsa bir kaide daima zihinlere bâkim kalmalıdır: Bir ayda, beş asır ve hattâ daha evvel malik bulunduğu bütün hatları ve teferrüatiyle aynen canlandırılıp gösterilmek üzere tamir ve ihya olunmaz, fakat bu tamir ve ihya keyfiyeti onun harabî ve inhidamını tevkif için, bu da en halis ve âşikâr vasıtalarla yapılır. Telhis ederek söyleyelim ki, mesele, bugün tehlikede bulunan hayatını temdid, bir vazife teşkil eden ihtiyarlamış bir üzviyete yapılacak vâkıfane ihtimamlar meselesidir. Binaenaleyh esas gaye onu mimari düşüncenin tarihi bir şahadeti hal ve şeklinde muhafaza etmektir, yoksa mazi içinde ebediyen yok olmuş birşeyi ihya etmek istiyerek eseri canlı bir karikatür haline sokmak değildir.

Bu, bu memleketin şimdiye kadar hamdetişin tanınamış olduğu bir ifrattır. Bazan hem-fazla geniş bütçeler, hem de mübalâğalı ve sahte mahiyetli fenni ve ilmi temayüller görmüş ve bilmiş olan bazı Garb milletleridir ki, bu ifratı idrâk etmişlerdir. Lâkin bazan şahidi olduğum veçhile, bunun aksinde de ifrata varmaktan çekinmek lâzımdır. Tamir ve ihya isticalle yapılmış bir yarım yamalak çalışma, hemen oracıktan toplanmış ve bir mikdar çimento sürerek rastgele konmuş taşlarla bir rahnenin kapatılması değildir. Bugünkü inşaatımızda rolü o kadar mülim olan çimentonun Ortaçağa aid bütün eserlerin tamirinde asla ve katiyen kullanılmaması lâzımdır. Hiç değilse gözle görülen kısımlarında kullanılmaması icab eder. Zira Ahidama mail bir kubbenin tamirinde, bir destek tesisinde betonarmeden istifade tamamen doğrudur. Fakat bu akdirde de bu suretle vücade getirilen unsur, yaşını ve rolünü açıkça göstermek üzere tamamen meydana tutulmalıdır. Bu suretle, âbidenin hayatını temdid için elzem add edilmiş bir nevi ted-

büden ibaret olduğu samimiyetle gösterilmiş olur.

Hangi memlekette olursa olsun, tarih eserlerinin hüsnü muhafazası hususunda hâkin bulurması icab eder. zihniyet işte budur. Bu, Türkiyede nasıl ve hangi şartlar dahilinde tatbik olunabilir? Faideli ve kat'i bir eser yapmak için hangi vasıtalara, müracaat lâzımdır, bir cümle ile vaziyeti tesbit ederek diyelim ki: Pratik mahiyette bazı zaruretlere gözönünden kaybetmeden müstakbel tamirlerin programını nasıl tesbit etmek icab eder? Elbette teslim olunur ki, Garbde uzun bir an'nenin mevlûdu bulunan mufassal cihazları ve teşkilâtları burada tanzir ederek oradaki sistemi aynen ve harfiyen tatbika kalkışmak büyük zararlara uğramağı intaç edecektir. Esasen birçok cihazları bulunan bir idareye, müessir bir verim temin etmek ümidi mevcut olmadığı halde yeni bir teşkilât zam ve ilâve edilmiş olacaktır. Böyle bir teşkilâtın elyevm mevcut bulunmayışı şüphesiz ki isabet olmuştur. Hududu bu kadar vazih ve hedefi bu derecede sarılı olan bir sahada, ifa etmesi icab eden vazifeleri tamamiyle müdrik Türklerden mürekkep bir teşkilât vücade getirmeğe belki de imkân hâsıl olacaktır. Bu, bir sistem ve metod meselesidir. Fakat, mutasavver teşkilât hakkında taazzuv etmiş bir program çizmeden önce son bir prensib bildireceğim.

Filvaki bu teşkilâtın başından itibaren Türklere tevdiî reyindeyim. Mimarı ve amele, ecnebi mütehassısların mükemmel bir tamiri idare veya icrada âciz bulduklarını tabii iddia eylemiyorum. Lâkin eminim ki bu vaziyette idare rolünü ifa etmeleri elzem değildir ve bilâkis keyfiyet pek büyük mahzurları mucib olabilir. Bilhassa, kendilerine teveccühü icab eden mesuliyetin büyük bir kısmından Türkleri siyanet gibi bir neticesi olabilir. Ve bundan dolayı, yerli ellere mevdu bulunarak işlenmesi icab eden teşkilâtın vücade getirilmesi seneden seneye atılabilir. Bunlar harikulâde usuller ve teknikler isteyen mesai değil, fakat sağlam ve ciddi malûmatla beraber bilhassa sanat düşününü olmamağı ve işe nefsi vakfetteği istilzam eden, aynı zamanda da bir millî servetin güzel bir

hale konulup muhafaza edilmesi için büyük bir alâka duyulmasını âmir bulunan işlerdir.

Umumiyattan ayrılarak, beyan ettiğim prensipleri muayyen ahvale tatbik edeceğim. muvaffakiyetle yapılmamış tamirattan hiç kimseyi müteessir etmemek için muayyen vakıalar zikreylememek şartıyla bahseylemiştim. Vakıa, meselâ İstanbulda üçüncü Ahmed çeşmesinin tamiri gibi, tamamiylé muvaffakiyetle yapılmış tamiratrı zikretmemek haksızlık olur. Fakat muayyen bir iş için vücade getirilmiş şantiyeler hidematı umumiye makamlarının doğrudan doğruya mürakabeleri altında bulunmamak üzere teşkil edilmişler ve yapacakları işin ikmali üzerine daima hiç bir iz bırakmadan âdeta dağılmış ve yok olmuşlardır. Usta ameleler, tamamiyle başka evsafa ve mahiyeti haiz diğer işlerde çalıştırılmak üzere angaje edilmişlerdir ve bir ihtisas işinde bir müddet çalışmakla kazandıkları melekededen hiç kimse istifade etmeyecektir.

Öyle ise farzedelim ki Büyük Millet Meclisi veya salâhiyettar makam, bir tecrübe mahiyetinde olmak üzere ve bu tip şanitenin memleket için lüzumlu muhtelif meslek ashabından tekuisyenler için bir nevi tatbikat mektebi mahiyetini haiz olacağını düşünerek, bir tamir şantiyesi vücade getirmeğe karar vermiştir. Daha müsbet ve sarılı konuşabilmek için, bütün Anadolu içinde kıymeti itibariyle cidden mühim büyüklük itibariyle pek muazzam bir eser seceyim. Bu eser, zaman ile uğramış olduğu tahribat itibarile de müstacel ve vâkıfane hünmetlere mühtaçtır. Anadolu kervansarayları'na en büyüğünden, Konya ile Aksaray arasında bulunan Sultanhanı'ndan bahsetmek istiyorum.

Evvelenimde *İstanbul Güzel San'atlar Akademisi*nin diplomalı eski talebesinden bir mimar intihab olunacak ve bu intihab esnasında sade onun mektebdeki muvaffakiyetlerinin arzettiği teminatla iktifa olunmayarak yukarıda işaret ettiğim hususta vasıflarına, zevkine ve menfaat gayesini güdmemesine de dikkat edilecektir. Fakat tal üdür ki, birkaç sene müddetle güç bir vazife deruhde edecek olan genç mimar, memleketinde pek meşru emellere cevap veren bir meslek hayatı kurmak ümidlerini de kaybedecek değildir. Bu

nun için de vekâletten sarılı bir şekilde vazife tekabbül etmiş olacak, ve bu sahada Vekâlet kendisinden ilkönce tamire aid tam bir proje vermesini talep edecektir. Bu proje âbidenin kısa bir tetkiinden sonran isticale ile verilmeyecek, bilâkis eserin vaziyeti hâzırasının esaslı şekilde tetkik ve tamiki neticesinde verilecektir. Tamamile zaid plânlar çıkararak ve hesaplar yaparak zaman kaybetmeğe lüzum yoktur. İsbetli bir şekilde yapılmış krokiler, fotoğraflar ve bilhassa inşaata müteallik teknik tafsilât dosyanın esas unsurlarını teşkil eylemelidir.

Filvaki, mimarın işleri muhtelif nevi ve sahalardaki san'atkârlara tevdi ile gördürmeği ve icabında bunları muhtelif devre ve kısımlara ayırarak çalıştırmayı tesbit etmesi lâzımdır. Han pek farklı inşaat malzemesile hına olunmuştur. Ve ilk kazma darbesinden önce şantiye bütün bu malzemenin getirilmesinin temini icab eder. Usulleri tekrar bulunarak ve kullanılması icab eden Ortaçağ metodları tatbik edilerek yapılacak olan böyle bir tamir işi, muayyen evsafa malik amele işi hayli nadir olsa bile iyi taş yontanlar ve iyi mermerciler hâlâ mevcut bulunan Türkiye'de, bu ameleiyi bugün bulmak mümkündür. Fakat inşaat tekniğindeki cezrî tebeddülden dolayı bunların adetleri günden güne azalacaktır. Garb memleketlerinde de olduğu gibi, bu ustaların bir kısmını toplayarak bir nevi Tarihî Abideleri Tamirciler Cemiyeti haline getirmek zamanı çoktan gelmiştir. Belki de işin başlangıcının, yukarıda söylenen prensibi hafifçe ihlâl ederek eldiyeti tamamiyle sabit bir cenebi şantiye şefini veya ustabaşısını getirmek caiz olacaktır. Bu takdirde, bu amelebaşının, Türkiye ve hususile Türkiye hakkında, emirleri altında tevdi edilecek amele üstünde doğrudan doğruya hüküm ve tesir edebilmesini temin edecek bir vukuf sahibi bulunması lâzım olacaktır.

İşte bir şantiyenin tabii şartlar dahilinde çalışabilmesini temin edecek bütün esas unsurlar hazır demektir: Mimar projesini vücade getirmiştir: tamir ve ihyanın devrelerini sarahatle tesbit etmiş, tasavvur edilen muhtelif mesainin ehemmiyetini, evsafını ve karakteristik noktalarını anlatmıştır. Pek ehemmiyetli bir nokta teşkil eden hesapları da tesbit etmiş, hafriyatın, inşaatın, malzeme mü-

bayaasının, işçi ve nakliye masraflarının tutarını da rayiç fiyatlara göre tayin etmiştir. Projenin bütün aksamı merkezi devlet teşkilâtına sunulmuş, bu teşkilât ta istenilen paraların haklı olduğunu faydalı bütün malûmatı celb ve cem' suretile mütehasıslara müracaat, esbabı mucibe mahiyetindeki fotoğrafları tetkik ve belki de mahallinde ziyaretle görüp anlamıştır. Binaenaleyh işe kat'i olarak karar verilmiş, krediler açılmış, amele ve ustabaşılar toplanılarak çalışacakları yere yollanmış, şantiye işe başlamak üzere hazırlanılmış ve açılmıştır.

Bu şantiye nasıl çalışacaktır? İnsanın günden güne daha fazla bir makine ustası haline geldiği, ve türlü inşaatçı unsurun elektrikle çalıştıkları yeni inşaatın büyük şantiyeleri kabildinden bir pür hayat ve velvele arı kovasını tasavvurdan tevakkî edelim. Bu şantiye o şantiyelere asla müşabih olmayacaktır. Eski zemini aramak üzere bir hendek kazan, bir duvarcı bile karşılaşacağı en ehemmiyetsiz şeye dikatle mükelleftir. Zahirî bir şekli muayyene malik bulunmayan bir unsur, ortadan kaybolmuş bir kısmın eski haline konabilmesi için malûmat verebilir. Kubbelerin destek, yahud kemerlerini tesbit edecek dülgere, kora'larla meşgul taşkırtıcı, bunları yerlerine koyacak duvarcı, eski ve alelekser birbirinden ayrılmış veya tehlikeli bir müvazene içinde avakta durmakta bulunan unsurlar arasında daima yavaş yavaş, ve ağır ağır çalışmakla mükellef bulunacaklardır. Takdir olunur ki, bu şartlar dahilinde, bizzat mimarın vazifesi de büyük bir modern binanın plânını vücude getirmiş ve onun yapılmasıyla meşgul meslekdaşının vazifesinden çok farklıdır. Modern binaya aid herşeyi plânda evvelden tesbit edilmiş olduğundan, bu modern binanın mimarı, şantiyeyi muayyen fasılalarla ziyaret eder. Halbuki, tarihi bir âbidenin tamiri meselesinde, gayri muntazır hallerin yeri pek büyüktür, ve gün geçmez ki evvelden tasavvur edilmemiş müşkülât neticesi olan yeni meseleler zuhur etmesin. Binaenaleyh işlerin ne halde olduğunu anlamak üzere mimarın arada bir gelerek bir göz atması kifayet etmez. Şüphesiz ki daimî bir şekilde huzuru da lâzım değildir. Fakat sık sık iş yerine gelmesi ve uzun uzun kılması lâzımdır. Ortaçağ ustaba-

şısı gibi şantiyede ikamet etmesi mecburiyeti olmamakla beraber, yakın bir yerde oturması ve bilhassa nâzik işler esnasında adamlarının yanında günlerce kalabilmesi lâzımdır.

Hiç bir imkân ve vasıtaya malik olmayan bir köyün ortasında yükselen Sultanhan misalini kasden aldım, çünkü şantiyeyi deruhde etmiş olan mimarın amele ekiplerini oradan temin etmesi ve mesailerini mucibi memnuniyet bir şekilde tanzim etmesi icab edecektir. Bizzat Konya veya Aksarayda ikamet ederek haftada birkaç kere şantiyeye gelmesi lâzım olabilir ve zuhur edebilecek bazı müşkülâtın dolaylı uzunluğu mütehalif müddetlerle şantiyeye kalması iktiza edebilir.

Kat'i bir metod takib etmek üzere fenî bir şekilde, memleketin menabîinden istifade olunarak ve belki bir kişi istisna edilmek üzere Türk müstahdemini kullanılarak teşkil ve tanzim edilecek olan bu inşaat teşkilâtının, şantiyenin yegâne gayesi Anadolu'nun en güzel Türk âbidatından birinin nümune ittihaz edilmeğe salih bir şekilde tamirinden ibaret kalmıyacaktır. Tamirat için bir nevi pratik mekteb mahiyetini haiz olması icab edecektir. Binaenaleyh süratle çalışması istenmeyecek, lâkin mesaisinin kıymetinde ve evsafında gayet titiz hareket edilecektir. Bu suretle, pek titizce mürakabe edilmiş olan bir işte çalışmış amele grupları, müstakbel mesai için evsafı matlubeyi haiz şantiye şefleri haline geleceklerdir. Güzel Sanatlar Akademisi'nin son sınıf talebesi arasından seçilecek genç mimarlar bu şantiyeyi ziyaret edecekler, çalışmalarını görececekler, mesainin hususî metodunu ve şartlarını anlayacaklardır. Ve bu suretle memleketin talebelerini ve ihtiyaçlarını tatmîne kadar mimar, ustabaşı ve ameleden mürekeb olarak vücud bulacak olan bu hakiki zümreler, yıldan yıla yeni uzuvlar kazanacaklardır.

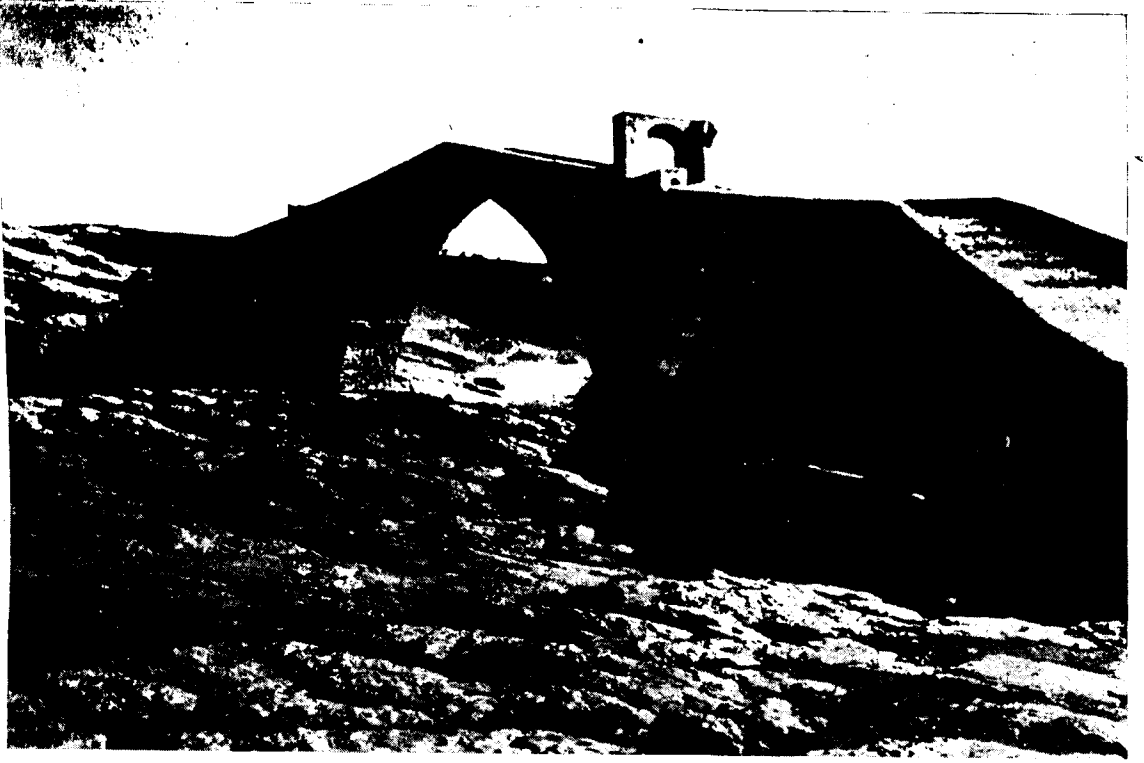
Uzun zamandan beri üzerinde düşünmüş olduğum bir projenin ana hatları bunlardır. Eğer dünyada seri kararlarla haline teşebbüsten tevakkî icab eden bir hal ve mesele varsa o da budur. Abideler vardır ki, pek çok zamandan beri kendi hallerine terk edilmişler ve hakikaten bir hasta manzarası almışlardır. Fakat kendilerini kat'i bir halâsa mazhar edebilecek olan iyi ve güzel hal ve vaziyeti de daha birkaç yıl bekleyebilecek sağ-

lamlıktadırlar. Yani, anahatlarını teşrih etmiş olduğum program nisbeten ufak bir mikyas dahilinde tatbik mevkiine girmelidir. İntihab ettiğim ve en muvafık bulduğum yer için tatbik edilmezse aynı üslûbun ve aynı dekora malik bir başka mühim eser hakkında tatbik olunmalıdır. Teşrih eylediğim projede müteaddid tadilat icrasına imkân bulunduğunu söylemek zaid olur. Meselâ, mimarın şantiye üzerinde bir staj geçirdikten sonra bazı metodlara alışmak ve şahsî tekniğini mükemmelleştirmek için cenebî memleketlere yollanması düşünülebilir. Diğer taraftan istikbalde, mesainin büyük bir ehemmiyet kazanacağı zamanın, amele gruplarına değil, fakat mebzul malzemeye ve kudretli çalışma vasıtalarına malik hakikî teşkilâtlara müracaat mümkün olur. Fransada vâki olduğu gi-

bi, devlet bu gruplardan ehliyetleri hakkında esaslı teminat istemek hakına malik olacaktır, bununla mükellef bulunacaktır. Hülâsa projenin, mali hesapların bütün mesainin hiç bir vecih ve suretle devletin ve teşkilâtı mahsusasının kontrolünden azade kalmaması lâzımdır.

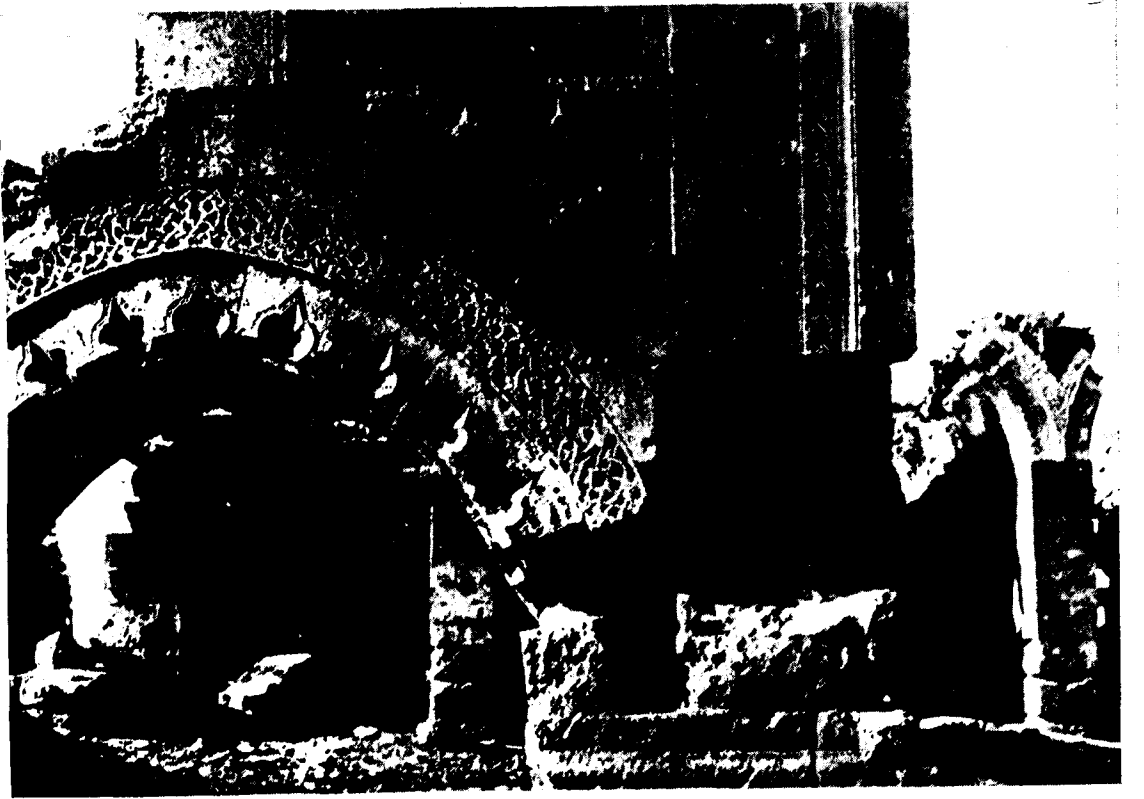
Filvaki bu teşebbüsleri derhal para kazandıran, İrat temin eden işler veyahud milletin hayatı ve faaliyetinin inkişafı için lüzumlu olan yeni eserler değildir. Fakat, geçmiş nesillere aid eserlerin yıkılıp toprağa inkılâb eylemelerinin ve yok olmalarının önünü almak suretile, bu memleket evlâdının ecdaddan kalma mal ve servetlerini siyanet ve muhafaza lâzımdır.

İstanbul, Temmuz 1933

1 — SİLVAN'ın şarkında: Batmansu Köprüsü

Artukoğulları devrine ait olan bu köprü, Köprüler ve Yollar İdaresince tamir edilmiştir. Tamir çok mükemmel yapılmış, muhteşem hututuna hale! getirilmemiştir.

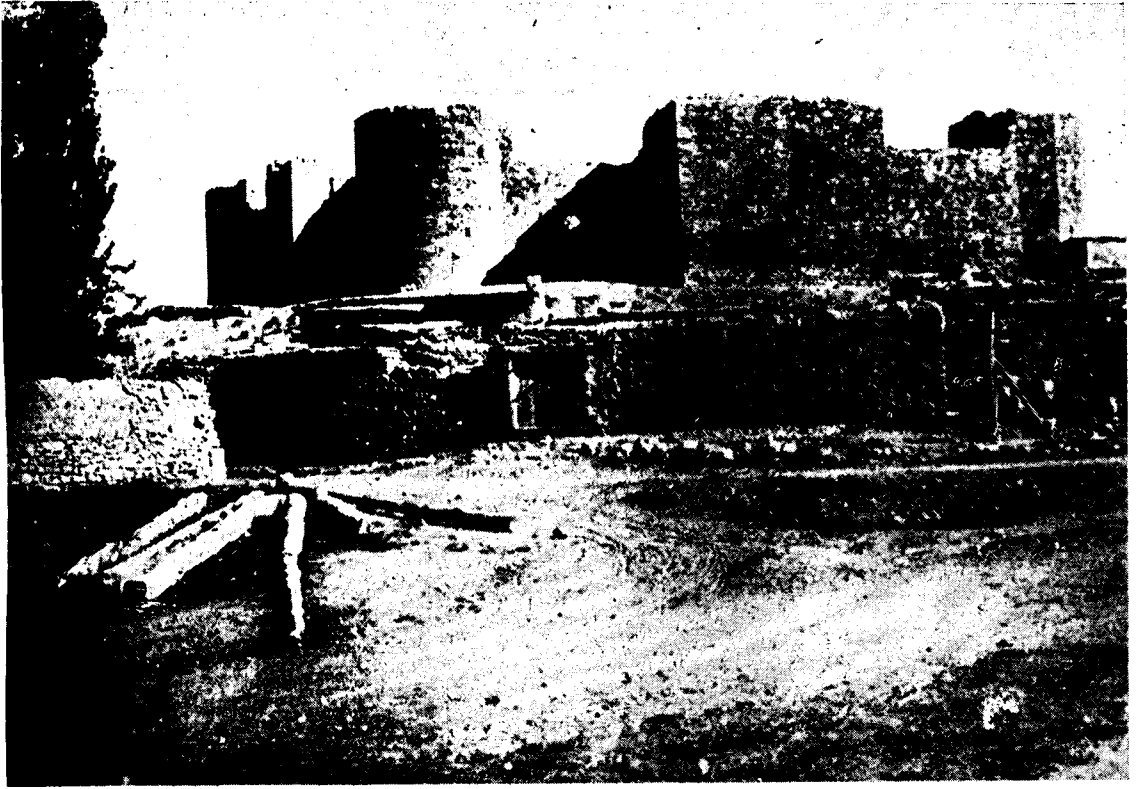
2 — KONYA'nın şarkında: Sultan Han.

Avlunun ortasında bulunan bu cami kısmen haraptır. Fakat, bugün dahi tamamen tamiri mümkündür. Ancak vakit geçirmemek şarttır.

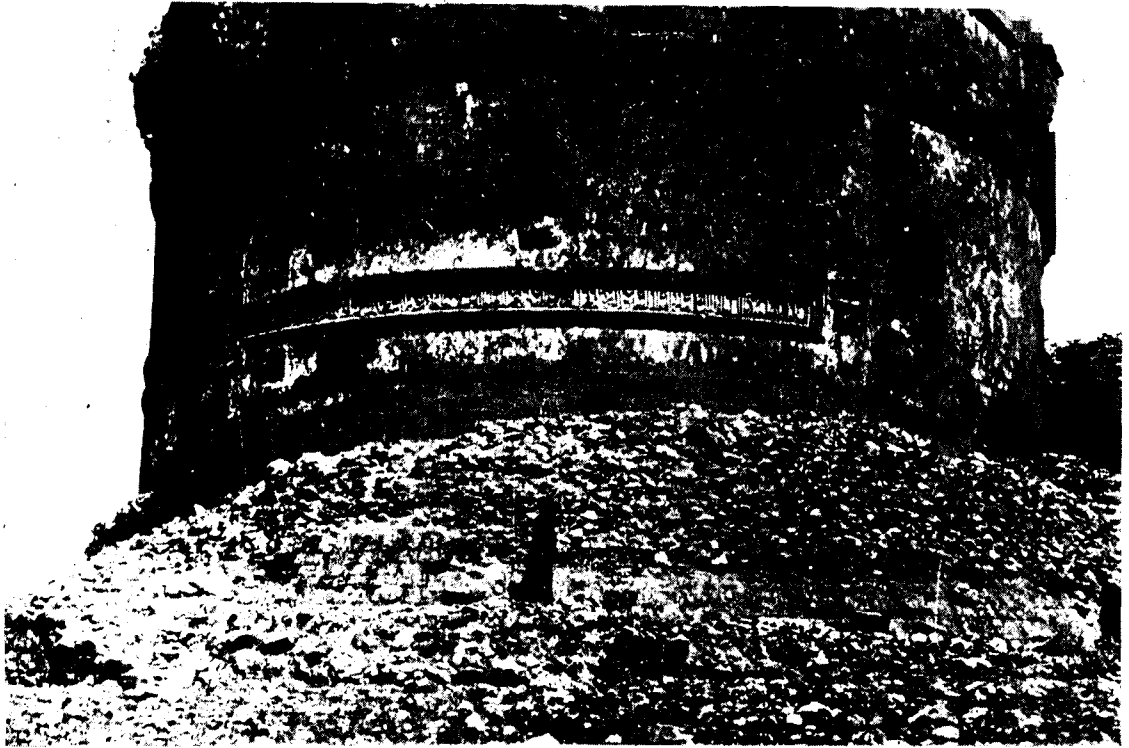
3 — KAYSERİ ile SIVAS arasında: Sultan Han.

Han açılışının ortasında bulunan bu cami hemen hemen noksansızdır.
Tamiri zaruri olmakla beraber kolay ve az masraflıdır.

4 — KARAMAN: Karamanoğlu Kalesi.

Ortaçağ kalelerinin tam ve mükemmel bir nümunesi olarak kalmıştır. Az külfetle ve az masrafla tamiri mümkündür. Fakat, karakterine dokunmamak şarttır.

5 — DIYARBAKIR: Ulu Burç.

Artıkoğulları tahkimatının mükemmel bir nümunesi. Bu kale içerden ve dışardan baştanbaşa tamire muhtaçtır.

6 — KAYSERİ: Hınc Camii medhali (Selçuk Devri).

Kapı da, caminin kendisi gibi iyi vaziyettedir. Kaide kısmındaki beyaz sıva ve badanalara temizlenmelidir.

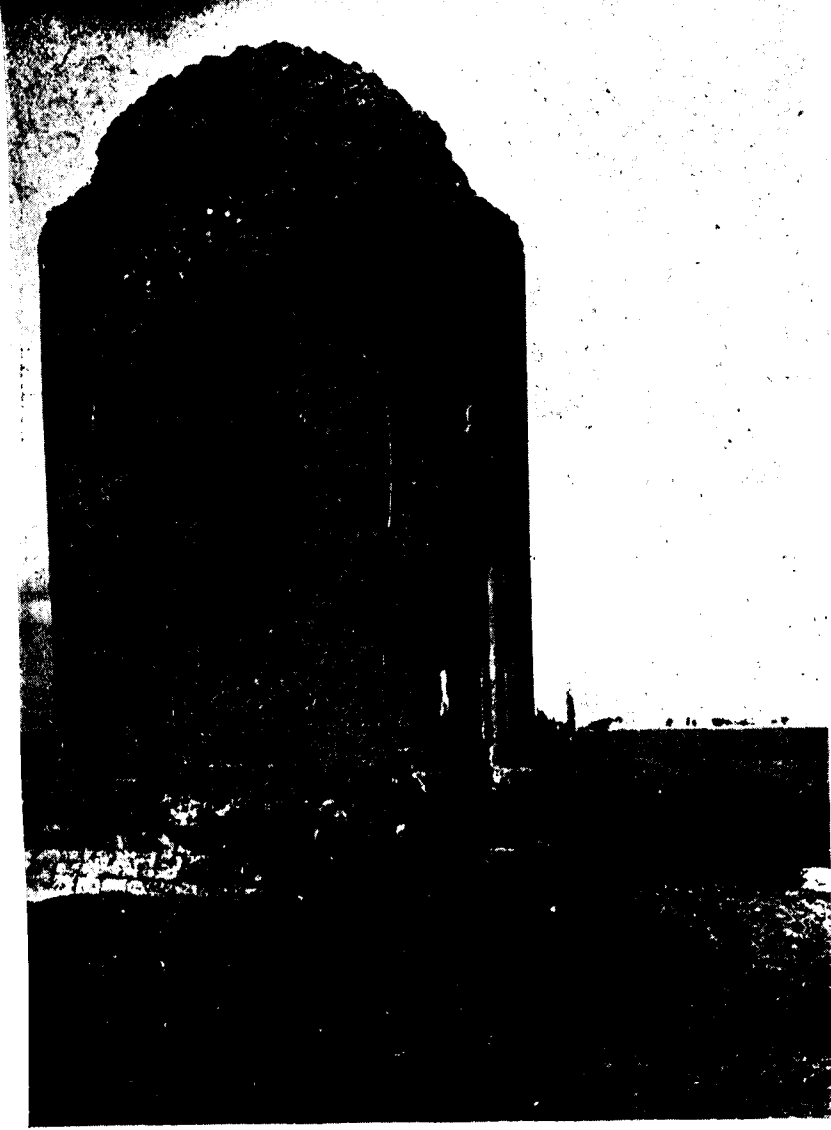

7 — NIĞDE : Ak Medrese (Karaman Devri)

İyi bir haldedir. Fakat, sonradan ilâve edilen merdivenler kaldırılırsa iyi olur.

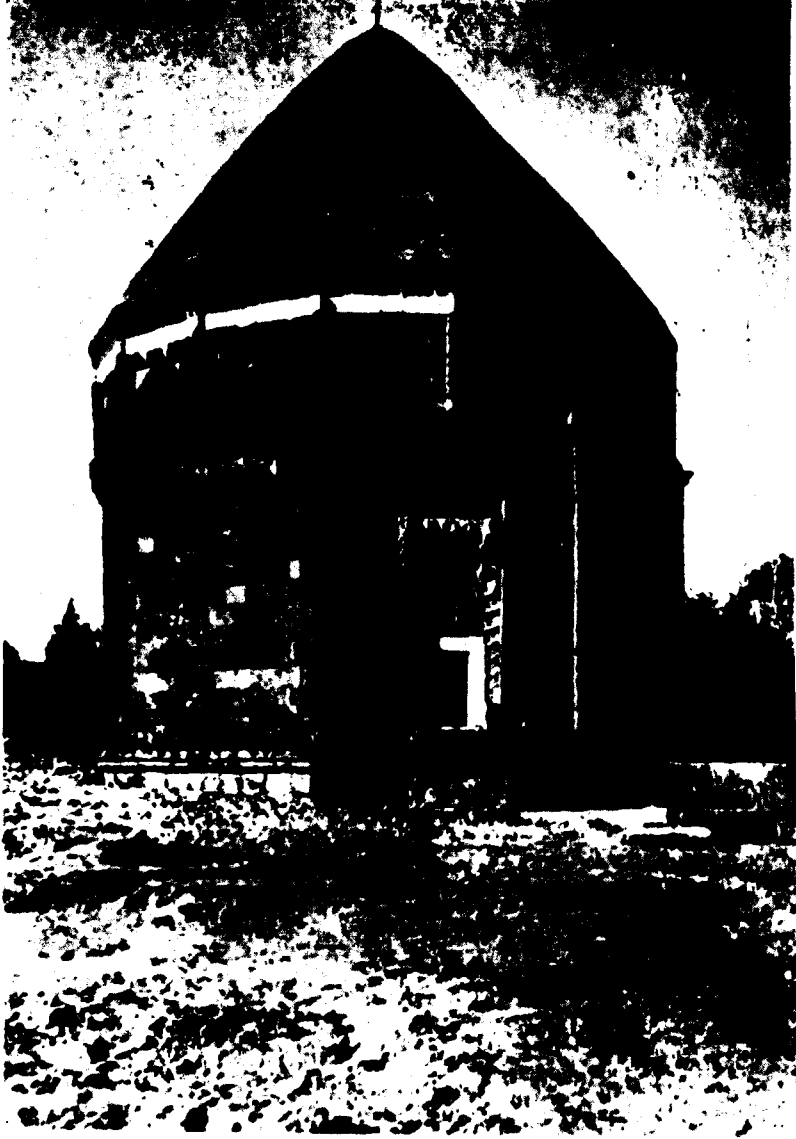

8 — AMASYA : Turuntay Türbesi (Selçuk Devri).
İyi vaziyettedir. Yalnız taraçası tamir edilmelidir.

9 — KAYSERİ : Sırçalı K nbed.

Tamiri şarttır. Çok itina ile tetkik edilmiş bir proje mucibince yontma taŐlardan mahruu bir dam inşası mümkündür.

10 — NIĞDE : Hüdâvend Türbesi.

Mükemmel bir haldedir. Kaidesinin temizlenmesinden ve büsnü muhafaza edilmekten başka birşeye ihtiyaç yoktur (Zannederseniz Niğdeye son seyahatimizden sonra bu iş yapılmıştır).

11 — NİĞDE: Hüdavend Türbesi (Methal).

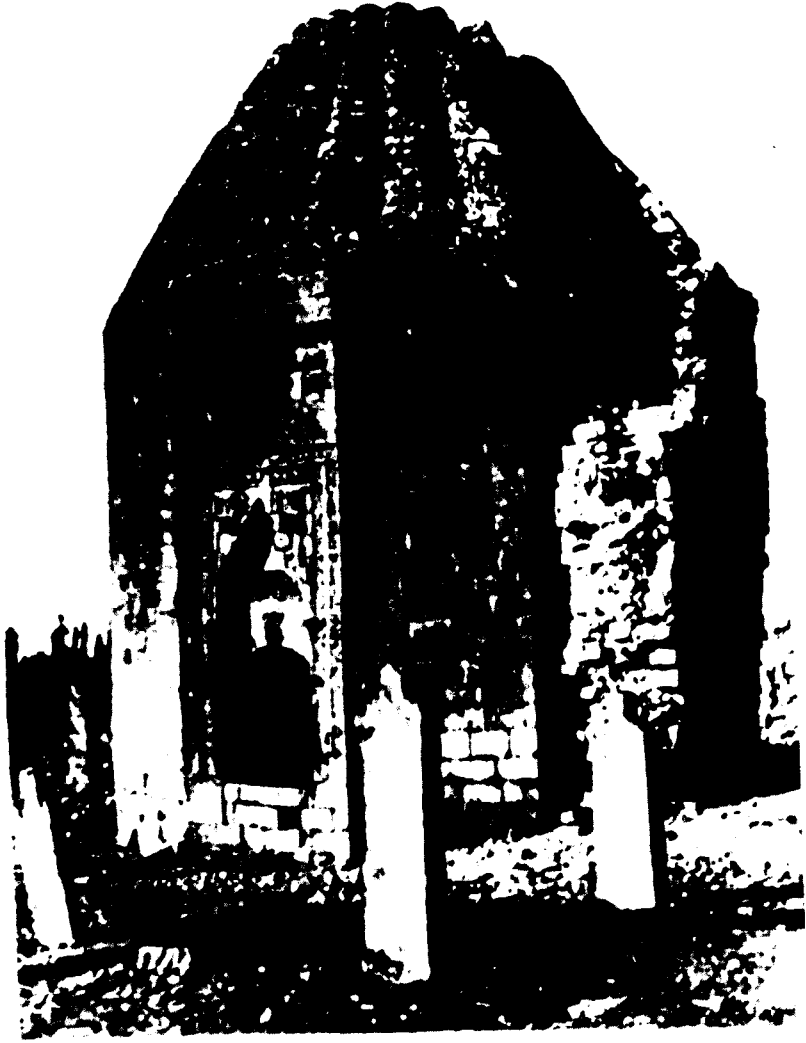

12 – AHLAT: Büyük Türbe.

Tamiri çok kolaydır. Kalesinin kurtarılması elzemdir.

13 — AHLAT: Cihangir Türbesi (Ak Koyunlu devri).
Abide mükemmel bir haldedir. Kaidesini kurtarmak ve bazı ufak tefek
delikleri ve çatlakları kapamak kâfidir.

14 — KARAMAN: Musa Türbesi.
Tamamen harap olmak tehlikesine maruzdur